

FRIEDRICH HEINRICH JACOBI

**ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΣΠΙΝΟΖΑ ΣΕ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ
ΚΥΡΙΟ ΜΟΖΕΣ ΜΕΝΤΕΛΣΟΝ (1785)**

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

[Ο Γιακόμπι παρουσιάζει στον Λέσσιγκ ένα ποίημα του Γκαίτε για τον Προμηθέα]

A

Εγώ: Γνωρίζετε το ποίημα; Λέσσιγκ: Δεν το έχω διαβάσει ποτέ, αλλά το βρίσκω καλό. Ε: Στο είδος του και εγώ. Ειδάλλως δεν θα σας το έδειχνα. Λ: Αλλιώς το εννοώ εγώ ... Η οπτική γωνία από την οποία βγαίνει το ποίημα είναι η δική μου οπτική γωνία ... Οι ορθόδοξες έννοιες περί της θεότητας δεν μου κάνουν πια. Δεν τις απολαμβάνω. Εν και παν! Τίποτε άλλο δεν γνωρίζω. Προς τα εκεί πάει και το ποίημα. Και πρέπει να ομολογήσω ότι μου αρέσει πολύ. Ε: Οπότε θα είστε μάλλον σύμφωνος με τον Σπινόζα. Λ: Αν πρέπει να κατονομάσω κάποιον, δεν ξέρω κανέναν άλλο. Ε: Ο Σπινόζα είναι και για εμένα αρκετά καλός. Όμως η λύτρωση που μας προσφέρει το όνομά του είναι δυσοίωνη. Λ: Ναι! Αν έτσι νομίζετε! ... Παρ' όλα αυτά, ξέρετε τίποτε καλύτερο; ...

[...]

[Το επόμενο πρωί, όταν, μετά το πρωινό, επέστρεψα στο δωμάτιο μου για να ντυθώ, ήρθε μετά από λίγο και ο Λέσσιγκ. [...] Μόλις βρεθήκαμε μόνοι ξεκίνησε να λέει: Ήρθα για να μιλήσω μαζί σας για το 'Εν και παν' μου. Ε: Με αιφνιδιάσατε και ένιωσα τη σύγχυσή μου. Δεν ήταν τρόμος. Φυσικά δεν περίμενα να βρω στο πρόσωπό σας έναν σπινοζιστή ή πανθεϊστή. Κι ακόμη λιγότερο να μου το ξεφουρνίσετε τόσο απότομα. Ήρθα κυρίως με την πρόθεση να με βοηθήσετε εναντίον του Σπινόζα. Λ: Επομένως, τον γνωρίζετε. Ε: Πιστεύω πως τον γνωρίζω όσο μόνο ελάχιστοι τον γνωρίζουν. Λ: Συνεπώς, δεν μπορείτε να βρείτε βοήθεια. Καλύτερα να γίνετε τελειώς φίλος του. Δεν υπάρχει άλλη φιλοσοφία από τη φιλοσοφία του Σπινόζα. Ε: Μπορεί να είναι αλήθεια. Διότι ο ντετερμινιστής, αν θέλει να είναι συνεπής, πρέπει να γίνει φανατικός. Τα υπόλοιπα έρχονται από μόνα τους. Λ: Αντισταυμάχομαι ότι συνεννοούμαστε. Κι αυτό αυξάνει την περιέργειά μου να ακούσω από εσάς ποιο θεωρείτε ότι είναι το πνεύμα του σπινοζισμού. Και εννοώ εκείνο που ενέπνευσε τον ίδιο τον Σπινόζα. Ε: Σίγουρα δεν είναι άλλο από εκείνο το πανάρχαιο: *a nihilo nihil fit*, το οποίο ο Σπινόζα εξέτασε, αλλά με πιο αφηρημένες έννοιες απ' ό,τι οι Καββαλιστές και άλλοι πριν από αυτόν. Με βάση αυτές τις αφηρημένες έννοιες διαπίστωσε ότι με κάθε γένεση στο άπειρο, με ό,τι εικόνες και λέξεις και αν την ντύσει κανείς, με κάθε μεταβολή μέσα σε αυτό, κάτι τίθεται από το τίποτε. Επομένως, απέρριψε κάθε μετάβαση του απείρου στο πεπερασμένο, όλες τις *causas transitorias* [...] και στη θέση της απορροής από το Εν-Σοφ τοποθέτησε ένα εμμενές Εν-Σοφ, μια ενύπαρκτη, αιώνια αμετάβλητη εν εαυτή αιτία του κόσμου, η οποία θα ήταν ένα και το αυτό, μαζί με όλες τις συνέπειές της.

Αυτή η ενύπαρκτη άπειρη αιτία ως τέτοια, *explicite*, δεν διαθέτει ούτε διάνοια ούτε βούληση, καθότι, σύμφωνα με την υπερβατολογική της ενότητα και τη διεξοδική απόλυτη απειρία της, δεν μπορεί να έχει κάποιο αντικείμενο της σκέψης και της βούλησης, ενώ μια ικανότητα παραγωγής μιας έννοιας πριν από την έννοια ή

μιας έννοιας η οποία θα ήταν πριν από το αντικείμενό της και θα ήταν η πλήρης αιτία του εαυτού της όπως επίσης μιας βούληση η οποία θα προκαλούσε το βούλεσθαι και θα καθόριζε πλήρως τον εαυτό της θα ήταν κάτι το παράλογο.

Η ένσταση ότι είναι αδύνατη μια άπειρη σειρά επιδράσεων (και δεν είναι απλώς επιδράσεις, διότι η ενύπαρκτη αιτία βρίσκεται παντού και πάντα) διαψεύδεται από μόνη της, καθώς κάθε σειρά που δεν πηγάζει από το μηδέν, θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να είναι άπειρη. Και εξ αυτού έπεται ότι, καθώς κάθε μεμονωμένη έννοια πηγάζει αναγκαστικά από κάποια άλλη μεμονωμένη έννοια και αναφέρεται άμεσα σε ένα πραγματικά υφιστάμενο αντικείμενο, στην πρώτη αιτία, η οποία είναι άπειρης φύσης, δεν μπορούν να απαντούν ούτε μεμονωμένες σκέψεις ούτε μεμονωμένοι καθορισμοί της βούλησης, παρά μόνο η εσωτερική, πρώτη, καθολική πρωταρχική ύλη της. Η πρώτη αιτία δεν μπορεί να πράττει σύμφωνα με προθέσεις ή τελικά αίτια, όπως δεν υπάρχει χάριν μιας ορισμένης πρόθεσης ή τελικής αιτίας. Δεν μπορεί να έχει ένα αφετηριακό θεμέλιο ή έναν τελικό σκοπό να πραγματοποιήσει κάτι, όπως δεν υπάρχει σε αυτή αρχή ή τέλος... Κατά βάση όμως αυτό που αποκαλούμε διαδοχή ή διάρκεια δεν είναι παρά μια παράνοια, διότι, καθώς η πραγματικό επίδραση είναι ταυτόχρονη με την πλήρη πραγματική της αιτία, και διαφέρει από αυτή μόνο κατά την παράσταση, η διαδοχή και η διάρκεια δεν είναι στην πραγματικότητα παρά ένας ορισμένος τρόπος να βλέπουμε το πολλαπλό μέσα στο άπειρο.]

Λ: Επομένως δεν θα διχαστούμε όσον αφορά το *credo* μας. Ε: Αυτό δεν το θέλουμε σε καμιά περίπτωση. Αλλά το *credo* μου δεν βρίσκεται στον Σπινόζα. Πιστεύω σε μια νοήμονα προσωπική αιτία του κόσμου. Λ: Ω, τόσο το καλύτερο! Τότε σίγουρα θα ακούσω κάτι εντελώς καινούριο. Ε: Μη χαίρεστε και τόσο. Θα ξεφύγω από το θέμα με ένα *salto mortale* και δεν νομίζω να σας ευχαριστεί ιδιαίτερα η στάση με το κεφάλι κάτω. Λ: Μην το λέτε αυτό. Αρκεί μόνο να μην χρειαστεί να σας μιμηθώ. Και θα σταθείτε και πάλι στα πόδια σας. Λοιπόν, αν δεν είναι μυστικό, δείξτε μου. Ε: Μπορείτε να με δείτε και να μάθετε το κόλπο και εσείς. Το όλο πράγμα συνίσταται στο ότι στη βάση του φαταλισμού βγάζω άμεσα συμπέρασμα εναντίον του φαταλισμού και εναντίον όλων όσων συνδέονται μαζί του. Αν υπάρχουν μόνο ενεργά και καθόλου τελικά αίτια, τότε η ικανότητα της σκέψης σε ολόκληρη τη φύση είναι μόνο να παρατηρεί. Η μόνη της δουλειά είναι να συνοδεύει το μηχανισμό των ενεργών δυνάμεων. Η συνομιλία που κάνουμε τώρα μεταξύ μας δεν είναι παρά ζήτημα των σωμάτων μας, και το όλο περιεχόμενο αυτής της συνομιλίας, αναλυμένο στα στοιχεία του, είναι έκταση, κίνηση, βαθμοί ταχύτητας, μαζί με τις σχετικές έννοιες και τις έννοιες αυτών των εννοιών. Εκείνος που επινόησε το ρολόι κατά βάση δεν το επινόησε. Απλώς παρακολούθησε τη δημιουργία του από τυφλά αναπτυσσόμενες δυνάμεις το ίδιο και ο Ραφαήλ όταν σχεδίασε τη *Σχολή των Αθηνών* και ο Λέσσιγκ όταν συνέγραψε τον *Νάθαν* του. Το ίδιο ισχύει για όλες τις φιλοσοφίες, τις τέχνες, τις μορφές διακυβέρνησης, τους πολέμους στη ξηρά και στη θάλασσα, εν ολίγοις για οτιδήποτε είναι δυνατό. Διότι ούτε και τα αισθήματα και τα πάθη ενεργούν, καθόσον είναι αισθήσεις και σκέψεις, ή μάλλον, καθόσον συνεπάγονται αισθήσεις και σκέψεις. Απλώς πιστεύουμε πως πράττουμε από θυμό, αγάπη, μεγαλοψυχία ή από έλλογη απόφαση. Όλα αυτά είναι σκέτη τρέλα! Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις εκείνο που κατά βάση μας κινεί είναι ένα κάτι το οποίο δεν γνωρίζει τίποτε περί όλων αυτών και το οποίο κατά τούτο είναι τελείως κενό από αίσθηση και σκέψη. Οι τελευταίες, η αίσθηση και η σκέψη, δεν είναι παρά έννοιες της σκέψης, της κίνησης, των βαθμών της ταχύτητας κ.κ. Αν κάποιος λοιπόν μπορεί να τα δεχτεί αυτά, τότε δεν μπορώ να διαψεύσω τη γνώμη του. Όποιος όμως δεν μπορεί να τα δεχτεί θα πρέπει να γίνει ο αντίπαλος του Σπινόζα. Λ: Αντιλαμβάνομαι ότι θα θέλατε η βούλησή σας να είναι ελεύθερη. Εγώ δεν επιθυμώ κάποια ελεύθερη

βούληση. Τα όσα μόλις είπατε δεν με τρομάζουν στο ελάχιστο. Το να θεωρούμε τη σκέψη ως το πρώτο και το ευγενέστερο και να θέλουμε να συναγάγουμε τα πάντα από αυτήν συγκαταλέγεται στις ανθρώπινες προκαταλήψεις, καθόσον τα πάντα εξαρτώνται από ανώτερες αρχές. Η έκταση, η κίνηση, η σκέψη θεμελιώνονται σε μια ανώτερη δύναμη και απέχουν πολύ από να την εξαντλούν. Η δύναμη αυτή θα πρέπει να είναι απείρως τελειότερη από τη μια ή την άλλη επίδραση. Και έτσι μπορεί να υπάρχει και ένα είδος απόλαυσης για αυτήν που όχι μόνο υπερβαίνει όλες τις έννοιες αλλά και βρίσκεται εντελώς πέραν της έννοιας. Το γεγονός ότι δεν μπορούμε να σκεφτούμε τίποτα σχετικά δεν αίρει αυτήν την δυνατότητα. Ε: Προχωράτε περισσότερο από το Σπινόζα. Για αυτόν πάνω από όλα ήταν η ενόραση. Α: Για τους ανθρώπους απείχε όμως πάρα πολύ από το να προβάλλει ως ύψιστη μέθοδο των ελεεινών μας τρόπων να πράττουμε σύμφωνα με προθέσεις, και από το να τοποθετεί τη σκέψη στο υψηλότερο σημείο. Ε: Η ενόραση είναι, κατά τον Σπινόζα, το καλύτερο μέρος σε κάθε πεπερασμένη φύση, διότι είναι το μέρος εκείνο με το οποίο κάθε πεπερασμένη φύση φτάνει πέραν της περατότητάς της. Θα μπορούσε τρόπον τινά να πει κανείς ότι και ο Σπινόζα απέδωσε σε κάθε ον δυο ψυχές: μία η οποία αφορά μόνο στο παρόν μεμονωμένο πράγμα και μία άλλη η οποία αφορά μόνο στο όλο. Σε αυτή τη δεύτερη ψυχή δίνει και αθανασία. Όσον αφορά όμως την άπειρη μοναδική υπόσταση του Σπινόζα, αυτή, από μόνη της, και εκτός των μεμονωμένων πραγμάτων, δεν διαθέτει δική της ή ιδιαίτερη ύπαρξη. Εάν διέθετε για την ενότητά της μια δική της, ιδιαίτερη ατομική πραγματικότητα, τότε θα διέθετε προσωπικότητα και ζωή. Τότε και σε αυτή η ενόραση θα ήταν το καλύτερο μέρος. Α: Καλώς. Τότε όμως ποιες παραστάσεις δέχεστε για την προσωπική εξωκοσμική σας θεότητα;

[...]

Α: Και εσείς, Γιακόμπι, δεν είστε σπινοζιστής! Ε: Όχι, λόγω τιμής. Α: Λόγω τιμής, τότε, με τη φιλοσοφία σας θα πρέπει να στρέψετε τα νώτα σας σε κάθε φιλοσοφία. Α: Ε: Γιατί να στρέψω τα νώτα σε κάθε φιλοσοφία; Α: Αφού είστε τέλειος σκεπτικιστής. Ε: Αντιθέτως. Αποσύρομαι από μια φιλοσοφία η οποία καθιστά αναγκαίο τον τέλειο σκεπτικισμό. Α: Και πάτε τότε πού; Ε: Στο φως, για το οποίο ο Σπινόζα λέει, ότι φωτίζει τον εαυτό του και το σκοτάδι. Αγαπώ τον Σπινόζα, διότι αυτός, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο φιλόσοφο, με οδήγησε στην τέλεια πεποίθηση ότι ορισμένα πράγματα δεν μπορούν να ξεκαθαριστούν και στα οποία δεν πρέπει να κρατά κανείς κλειστά τα μάτια μα να τα δέχεται όπως τα βρίσκει. Δεν έχω άλλη έννοια που να μου είναι πιο οικεία από εκείνη των τελικών αιτίων, καμιά πιο ζωηρή πεποίθηση από το ότι κάνω αυτό που σκέφτομαι και όχι ότι τάχα σκέπτομαι μόνο αυτό που κάνω. Φυσικά, στην περίπτωση αυτή, θα πρέπει να δεχτώ μια πηγή της σκέψης και της πράξης που παραμένει για μένα εντελώς ανεξήγητη [...]. Α: [...] Εγώ παραμένω ένας έντιμος Λουθηριανός και μένω σταθερός στην «μάλλον ζωώδη παρά ανθρώπινη πλάνη και βλασφημία ότι δεν υπάρχει ελεύθερη βούληση», με την οποία ήταν ικανοποιημένο, παρ' όλα αυτά, και το καθαρό μυαλό του Σπινόζα σας. [Ε: Και ο Σπινόζα χρειάστηκε να κάνει αρκετούς ελιγμούς, προκειμένου να κρύψει το φαναλισμό του κατά την εφαρμογή στην ανθρώπινη συμπεριφορά, ιδίως στο τέταρτο και πέμπτο μέρος, όπου θέλω να πω ότι πέφτει στο επίπεδο ενός σοφιστή. Και τούτο είναι αυτό που ισχυρίστηκα, ότι ακόμη και το μεγαλύτερο μυαλό, αν θέλει να εξηγήσει τα πάντα απολύτως, να τα κάνει να συνάδουν σύμφωνα με σαφείς έννοιες και ειδάλλως να μην κάνει δεκτό τίποτε, καταλήγει σε παραλογισμούς. Α: Και αυτός που δεν θέλει να εξηγήσει; Ε: Για όποιον δεν θέλει να εξηγήσει αυτό που είναι ασύλληπτο, παρά μόνο να ξέρει το όριο όπου αρχίζει το ασύλληπτο και μόνο να

γνωρίζει ότι αυτό το ασύλληπτο υπάρχει, για αυτόν πιστεύω ότι έχει αποκτήσει μεγαλύτερο περιθώριο για γνήσια ανθρώπινη αλήθεια. Λ: Αυτά είναι λόγια, Γιακόμπι, λόγια! Το όριο που θέλετε να θέσετε δεν μπορεί να προσδιοριστεί. Και από την άλλη δίνεται ελεύθερο πεδίο στην ονειροπόληση, στην ανοησία, στην τύφλωση. Ε: Δεν θέλω να θέσω κάποιο όριο, παρά μόνο να βρω αυτό που έχει ήδη τεθεί και να το αφήσω όπως είναι. Και όσον αφορά την ανοησία, την ονειροπόληση και την άρχουν πλανημένες έννοιες. Ε: Πιο πολύ όπου άρχουν πλανημένες έννοιες. Ακόμη και η πιο τυφλή, η πιο ανόητη, αν όχι και η πιο χαζή πίστη έχει εκεί τον υψηλό της θρόνο. Διότι από τη στιγμή που κάποιος θα ερωτευθεί κάποιες εξηγήσεις, αποδέχεται τυφλά όλες τις συνέπειες που αντλούνται από ένα συλλογισμό τον οποίο δεν μπορεί να αποδυναμώσει, ακόμη και αν πρέπει να περπατά με το κεφάλι του.

... Σύμφωνα με τη δική μου κρίση, η μεγαλύτερη προσφορά του ερευνητή είναι να ξεσκεπάσει και να αποκαλύπτει την ύπαρξη. Η εξήγηση είναι για αυτόν το μέσο, ο δρόμος προς το στόχο, ο επόμενος και ουδέποτε ο τελικός σκοπός. Ο έσχατος σκοπός του είναι εκείνο που δεν μπορεί να εξηγηθεί: το αζεδιάλυτο, το άμεσο, το απλό.

... Η ανάρμοστη μανία της εξήγησης μας κάνει να αναζητούμε με ζέση αυτό που είναι κοινό και έτσι να μην προσέχουμε το διαφορετικό. Θέλουμε μόνο να συνδέουμε, αν και θα ήταν πιο ωφέλιμο να χωρίσουμε ... Και καθώς απλώς συνδυάζουμε και συναρτούμε ό,τι στα πράγματα είναι εξηγήσιμο, δημιουργείται στην ψυχή μας μια λάμψη, που περισσότερο την τυφλώνει παρά τη φωτίζει. Τότε θυσιάζουμε αυτό που ο Σπινόζα, με βαθύ και υψηλό τρόπο, ονομάζει γνώση του ανώτατου είδους στη γνώση των κατώτερων ειδών, κλείνουμε τον οφθαλμό της ψυχής, με τον οποίο αυτή βλέπει το Θεό και τον εαυτό της, προκειμένου να βλέπουμε απερίσπαστα μόνο με τα μάτια το σώματος...

Λ: Καλώς! Πολύ καλώς! Όλα αυτά μπορώ να τα χρησιμοποιήσω και εγώ, αλλά δεν μπορώ να κάνω με αυτά το ίδιο όπως εσείς. Εν γένει, το salto mortale σας δεν μου φαίνεται άσχημο και καταλαβαίνω πως ένας άνθρωπος με μυαλό στο κεφάλι του μπορεί να βάζει το κεφάλι του ανάποδα για να ξεφύγει. Πάρτε με μαζί σας, αν γίνεται. Ε: Αν θέλετε να έρθετε στην ελαστική θέση από την οποία παίρνω την ώθησή μου, αυτό γίνεται από μόνο του. Λ: Ακόμη και για αυτό χρειάζεται ένα άλμα για το οποίο δεν εμπιστεύομαι πια τα γέρικα πόδια μου και βαρύ κεφάλι μου.]

B

Μέντελσον: «Θα αφήσω στην άκρη την αξιοπρεπή υποχώρηση υπό τη σημαία της πίστης, την οποία προτείνετε από πλευράς της. Είναι εντελώς στο πνεύμα της θρησκείας σας, η οποία σας επιβάλλει το καθήκον να καταπολεμάτε την αμφιβολία μέσω της πίστης. Ο χριστιανός φιλόσοφος έχει την άνεση του χρόνου να κανακεύει το μελετητή της φύσης, να του προτείνει διλήμματα που τον παρασύρουν σαν ξωτικά από τη μια γωνία στην άλλη και τα οποία διαφεύγουν πάντοτε από τις πιο ασφαλείς του συλλήψεις. Η δική μου θρησκεία δεν γνωρίζει κάποιο καθήκον να αναιρεί τέτοιες αμφιβολίες παρά μόνο με έλλογα θεμέλια, δεν προστάζει κάποια πίστη σε αιώνιες αλήθειες. Έχω λοιπόν έναν λόγο παραπάνω να αναζητώ την πεποίθηση»

[Γιακόμπι: Αγαπημένε μου Μέντελσον, όλοι μας γεννιόμαστε μέσα στην πίστη, και παραμένουμε αναγκαστικά στην πίστη, όπως όλοι μας γεννιόμαστε μέσα στην κοινωνία και παραμένουμε αναγκαστικά στην κοινωνία. Πώς μπορούμε να επιδιώκουμε τη βεβαιότητα, αν η βεβαιότητα δεν μας είναι εκ των προτέρων γνωστή

και πώς μπορεί να μας είναι γνωστή, αν όχι μέσω κάποιου πράγματος το οποίο μας είναι ήδη γνωστό με βεβαιότητα; Αυτό μας οδηγεί στην έννοια μια άμεσης βεβαιότητας, η οποία όχι μόνο δεν χρειάζεται αποδείξεις, αλλά αποκλείει απολύτως κάθε απόδειξη και είναι αποκλειστικά και μόνο παράσταση που συμφωνεί με το παριστάμενο πράγμα (επομένως έχει το θεμέλιο της στον εαυτό της). Η πεποίθηση μέσω αποδείξεων είναι μια βεβαιότητα από δεύτερο χέρι (εδράζεται σε σύγκριση και δεν μπορεί ποτέ να είναι κανονικά ασφαλής και τέλεια). Αν λοιπόν κάθε πεποίθηση που δεν πηγάζει από έλλογα θεμέλια συνιστά πίστη, τότε η ίδια η πεποίθηση στη βάση ελλόγων θεμελίων θα πρέπει να προέρχεται από την πίστη και να αντλεί τη δύναμή της από αυτή και μόνο.

Μέσω της πίστης γνωρίζουμε ότι έχουμε σώμα και έξω από εμάς υπάρχουν άλλα σώματα και άλλα σκεπτόμενα όντα. Πρόκειται για μια αληθινή, θαυμαστή αποκάλυψη! Διότι το μόνο που αισθανόμαστε είναι το σώμα μας, φτιαγμένο έτσι ή αλλιώς, και καθώς το αισθανόμαστε έτσι ή αλλιώς φτιαγμένο, δεν αντιλαμβανόμαστε μόνο τις μεταβολές του αλλά και κάτι τελείως διαφορετικό από αυτό, το οποίο δεν είναι ούτε απλώς αίσθηση ούτε σκέψη, αλλά πραγματικά αντικείμενα, και μάλιστα με την ίδια βεβαιότητα με την οποία αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας. Διότι χωρίς Εσύ, το Εγώ είναι αδύνατο.

Έχουμε έτσι λοιπόν μια αποκάλυψη της φύσης, η οποία όχι μόνο προστάζει, αλλά και αναγκάζει όλους τους ανθρώπους να πιστέψουν και, μέσω της πίστης, να αποδεχτούν αιώνιες αλήθειες.

Μια άλλη πίστη διδάσκει η θρησκεία των Χριστιανών, δεν την προστάζει. Μια πίστη η οποία δεν έχει ως αντικείμενο αιώνιες αλήθειες, αλλά την πεπερασμένη τυχαία φύση του ανθρώπου. Διδάσκει τον άνθρωπο να μπορεί να αποκτά ποιότητες με τις οποίες θα σημειώνει πρόοδο στην ύπαρξή του και θα εκτινάσσεται προς μια ανώτερη ζωή, με αυτή προς μια ανώτερη συνείδηση και μέσα σε αυτή προς μια ανώτερη γνώση. Όποιος δέχεται αυτή την επαγγελία, και πιστός σε αυτή οδεύει προς την εκπλήρωσή της, έχει την πίστη που τον κάνει μακάριο. Ο υψηλός διδάσκαλος αυτής της πίστης, στον οποίο είχαν ήδη εκπληρωθεί όλες τις οι επαγγελίες, μπορούσε έτσι να λέει αληθινά: εγώ είμαι η οδός, η αλήθεια και η ζωή, κανείς δεν φτάνει στον πατέρα παρά μέσω εμού, όποιος όμως δεχτεί την πίστη που έχω μέσα μου θα καταλάβει ότι διδασκαλία μου είναι αληθινή και από το Θεό.

Το πνεύμα της θρησκείας μου είναι λοιπόν το εξής: Ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται το Θεό μέσω μιας θείας ζωής και υπάρχει μια θεία ειρήνη που είναι ανώτερη από κάθε ανθρώπινο Λόγο. Μέσα της ζει η απόλαυση και η εποπτεία μιας ασύλληπτης αγάπης.

Η αγάπη είναι ζωή. Είναι η ίδια η ζωή. Και μόνο το είδος της αγάπης διακρίνει τα είδη των ζωντανών φύσεων. Αυτός, ο ζων, μπορεί να παρουσιαστεί μόνο μέσα σε κάτι ζωντανό. Μπορεί να καταστεί γνωστός στους ζώντες μόνο μέσω της έγερσης της αγάπης. [...]

[...]

Στις είκοσι έξι Μαΐου έλαβα μια επιστολή από εκείνη, στην οποία μου μετέφερε τα ακόλουθα από την απόκριση του Μέντελσον στην είδηση ότι ολόκληρο το Μαΐο ήμουν κληήρης: «Ήμουν έτοιμος να μεταφέρω στον κοινό μας φίλο την παράκληση να μην βιαστεί να απαντήσει στα σχόλια μου. Αποφάσισα μετά το παζάρι της Λειψίας να στείλω για τύπωμα το πρώτο μέρος της μπροσούρας μου, στην οποία ασχολούμαι κυρίως με τον πανθεισμό. Ωστόσο, δεν αναφέρω ακόμη τίποτε σχετικά με την αλληλογραφία μας. Το κρατάω για το δεύτερο μέρος, το οποίο όμως έχει πολύ χρόνο

παραχωρήσουμε μεταξύ του ρητού και ορισμένου θεϊσμού και του ρητού και ορισμένου αθεϊσμού μια ουδέτερη ενδιάμεση θέση σε μια αόριστη διδασκαλία με το όνομα ντεϊσμός (αντί θεϊσμός). [...] Ακολουθώντας ωστόσο το παράδειγμα του Καντ, ο Τ. προασπίστηκε τόσο τον κοσμοθεϊσμό, υπό την ονομασία σπινοζισμός, ώστε δεν θέλει να τον ονομάζουν αθεϊσμό. Ισχυρίζεται μάλιστα ότι «ο κοσμοθεϊσμός δεν εκμηδενίζει εντελώς κάθε θρησκεία, αλλά η πρόνοια, η κυβέρνηση του κόσμου και η λατρεία του Θεού μπορούν να συνυπάρχουν αρμονικά με την ενότητα της υπόστασης στον Σπινόζα». Ωστόσο στη συνέχεια θυμάται σχετικά: «Φυσικά, αυτή η λατρεία του Θεού υπολείπεται πολύ της λατρείας των θεϊστών». Μόνο που με αυτόν τον τρόπο περιπίπτει σε αντίφαση, όταν π.χ. λέει για τον Πλωτίνο: «ο Πλωτίνος δεν αντιλαμβάνεται στην θεωρία του ότι εν τέλει καταλήγει υποχρεωτικά σε τυφλό φатаλισμό. Διότι μια διαρρύθμιση του κόσμου το πρώτο θεμέλιο της οποίας είναι η απόλυτη και άκριτη αναγκαιότητα καταλήγει και σε μια τυφλή αναγκαιότητα. [...] προς τι να λατρεύουμε και να προσκυνούμε ένα Θεό που ότι κάνει ήταν αναγκασμένος να το κάνει; Γιατί να υπηρετούμε έναν κυρίαρχο του κόσμου η ουσία του οποίου ορίζει εντελώς άκριτα και χωρίς στοχασμό την πράξη του;». Δεν πλήτει αυτή η κρίση σχετικά με τον Πλωτίνο και το Σπινόζα σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό;

Το ίδιο και ο Τ. διαφωνεί με την πρόταση ότι ο σπινοζισμός είναι αθεϊσμός αν και παράλληλα λέει για τον Σπινόζα με τον πιο σαφή και συνεπή τρόπο: «Ο Σπινόζα διδάσκει ότι όλα τα πεπερασμένα πράγματα προκύπτουν με αναγκαίο τρόπο από τη θεία ουσία και όχι σύμφωνα με ιδέες και σκοπούς, καθότι δεν υπάρχει πουθενά ελεύθερη αιτιότητα σύμφωνα με σκοπούς, παρά μόνο αιτιότητα μέσω φυσικών αιτίων. Αυτός είναι άλλωστε ο λόγος με τον οποίον στον Σπινόζα η ηθική μετατρέπεται σε φυσική και όλο του το σύστημα καταλήγει με αυστηρή συνέπεια σε έναν καθολικό φатаλισμό. [...]».

[Καθώς, όπως επανειλημμένως έχω κάνει γνωστό, ο μόνος λόγος για τον οποίον δεν αρνούμαι την ύπαρξη ενός Θεού είναι ότι νοιώθω αναγκασμένος από την πιο βαθιά και εσώτερη συνείδησή μου να αρνηθώ την ύπαρξη ενός καθολικού μοναδικού μηχανισμού της φύσης, μου είναι αδύνατον να παραδεχτώ ότι εκείνος του οποίου το ύψιστο ον είναι το τυφλό, αν και ζωντανό, πεπρωμένο πιστεύει σε έναν Θεό και τον διδάσκει. Το πεπρωμένο εκμηδενίζει αναγκαστικά το Θεό και ο Θεός το πεπρωμένο. Συνεπώς εμμένω στην κρίση ότι ο σπινοζισμός είναι αθεϊσμός.

II. Η καρβαλιστική φιλοσοφία, ως φιλοσοφία, δεν είναι παρά μη ανεπτυγμένος ή εκ νέου συγκεχυμένος σπινοζισμός.

III. Η φιλοσοφία των Λάιμνιτς και Βολφ δεν είναι λιγότερο φатаλιστική από την σπινοζιστική και οδηγεί τον συνεπή ερευνητή στις αρχές της τελευταίας.

IV. Κάθε δρόμος απόδειξης καταλήγει στον φатаλισμό.

V. Μπορούμε να αποδείξουμε μόνο ομοιότητες, προχωρώντας με προτάσεις ταυτότητας. Διότι η απόδειξη είναι πρόοδος σε προτάσεις ταυτότητας. Κάθε απόδειξη προϋποθέτει κάτι ήδη αποδεδειγμένο, η αρχή του οποίου είναι η αποκάλυψη.

VI. Το στοιχείο κάθε ανθρώπινης γνώσης και δράσης είναι η πίστη.²]

² «Ποιος μπορεί να αποδείξει ότι σε ένα ιστορικό ή ποιητικό έργο η μια γραμμή ή η άλλη ανήκει στο συγγραφέα που έβαλε το όνομά του ή που το ύφος του είναι απαραγνώριστο; Ποιος μπορεί να αποδείξει ότι μια επιστολή που έλαβε από κάποιο γνωστό ή άγνωστο χέρι είναι γραμμένη από έναν και